

БЕЗ ПОТРЕБЕ ДА ИЗМИШЉАМО

Књижевност је фикција, или измишљотина, само условно и само донекле. Ако је права, мора бити потпунији облик сазнања о животу и људима. *Неизмишљени ликови* – један је од знаних наслова Григорија Божовића, кога аутор чланка у *Српском биографском речнику* назива једним од највећих наших писаца документарне прозе. Син борбеног проте Вукајла био је документарист не само по позиву новинара и путописца. За измишљањем није имао ни потребе код толиког неопричаног обиља Старе Србије. Будући актер заоштреног раздобља, није било ни умесно селити се, измишљањем, мимо крвавог жалног тла, мимо својих унутарњих оклопника колективног подвига који несмањено траје и дан-данас.

А мислило се да је подвиг крунисан смотром на Газиместану 1912. године, када је доскорашњи конзул Милан Ракић у строју ослободилаца изненада зачуо своје заветне стихове, ошамућен од наглог прилива стида. И није могао ни да коракне када га је командант прозвао да иступи, дознавши да је песник, као добровољац, међу њима. Мало коме се посрећи да дочека недосежни циљ, испуни своје велике речи које пригрле и други, да му речи постану дела. Често мислим о томе.

Шеснаест лета после газиместанског дивног шока, током познатог интервјуа у Женеви, писац Бранимир Ћосић подстиче Ракића да приповеда о конзулском искуству у Приштини. О томе великом добу, како га тада назва, Ракић глатко избегава да јавно говори. Само је кликнуо: „Какви догађаји, какви људи!“ Међу тим људима налазио се и Григорије Божовић, у чијим се причама обрео и Ракић, као неизмишљени лик. О тим догађајима Божовић опширно сведочи изблиза. Није нужно измишљати и надодавати да би неке личности постале знатни књижевни ликови а нека сећања изврсна прозна материја. Треба знати гледати, изнаћи угао, одабрати извештан начин посредовања грађе коју живот испоставља чак и у нехеројска времена, камоли у херојска и мартирска, која су допала Ракићу и Божовићу.

У књизи *Десет писаца – десет разговора* Бране Ћосића нашао се и Божовић. Показао се отворенијим од Ракића, дипломате. Одаје признање отпорном динарском склопу завичајног Ибарског Колашина, „последњој српској брани према најезди Арнаута“, хвали чистоту тамошњег епског десетерца, гуслара и православних и муслимана, тзв. *ибровски* стил певања. Мада васпитан, како је нагласио, на руској и скандинавској књижевности и француским класицима, Божовић признаје да не воли „литературу невезану за народ и крај“,

иако су њега самога „толико пута други литерарни мотиви узбуђивали“. Другим речима, треба писати о томе шта јеси и чему до сржи припадаш. Своје писање назвао је припремом за писце нове и боље, колико да повери хартији што више мотива, сматрајући себе добровољним надничаром „за велике нове који ће свакако доћи“.

Дошли су нови, има их свакако и данас, али, одиста, има ли бољих од најбољег Григорија Божовића? Придошли су били и новији који су га, у име боље будућности, лишили не само живота него и књижевног присуства. Пола века приповедач старе Србије није постојао за нараштаје читалаца. И тако су нас поступно припремали за удаљење од косовске меморије, од свега што је Божовић описивао књижевно веродостојно, неизмишљено, можда гдекад и мало удешено, али не и мимо истине.

Божовићево дело враћа се у оптицај пред сам распад титославске државе привида. Тада сам отпочињао студије српске књижевности. Пред нашим очима излазили су на видело крупни примерци потиснуте баштине, духовне жртве тоталног рата против српске самосвести, коју даље упорно смуђују, унижавају и поништавају, са многих позиција. Већ сам постао библиотекар када сам у пространом доњем депоу краљевачке библиотеке, који је скривао све и свашта, набасао на три Божовићева наслова, ко зна када повучена из фонда: *Приповетке* у Плавом колу из 1926. године, *Црте и резе* (1928) и *Робље заробљено* (1930). Велика открића за младог читаоца који се није тако лако одушевљавао. Косовски и метохијски, црногорски и мађедонски предели и људи, мамили су као каква далека егзотика. Темелни простор властитог народа беше слабо познат овом примерку нараштаја систематски пражњеног од изворне прошлости. Али су га зато Божовићеве прозе шчепале и магнетски привукле.

Мрачих се на починиоце културног злочина и на двоструке ликвидаторе, не само времешног писца него и његовог писања. Али онај који је у мрачни библиотечки депо посклонио такве наслове, можда и није то учинио из незнања или покорности, већ из неке далекосежније побуде. Не уништити, него сачувати примерке за боља времена и нечије радознале очи. Тај налазак је описан, као лични историјски догађај, у књизи *Род ораха* на страни 34.

Црпећи из својих и породичних успомена прозне фрагменте напоскон сједињене у прозу *Род ораха*, у тај роман на расклапање, нисам хтео ништа да измишљам, нити да скривам имена из хоризонта свога заштићеног детињства и ране младости. Друге приповедне грађе – а да ме се тиче и да ме покреће – нисам имао, осим предратних, ратних и поратних прича најближих фигура. Њихове ме приче дочекаше на улазу у свет, као наслеђе предачког трајања. Нисам тежио да разгребавам душевне позледе, нити да насилу трагам за нечим

ружним и ниским, од чега данашња креативна индустрија гомила профите, сејући семе ништавности у главама застрашене и пометене публике. Несразмерно више љубави и бескрвне жртве остаје похрањено у меком језгру мојих сећања. И кроз *Род ораха* проговара.

Тек сам подоста одмакнут, у времену и простору, од те доживљене и запамћене личне грађе могао да све изнутра осмотрим, да и обичне ствари задобију ауру, коју једино поглед из неповратне даљине може преобразити у чарање. Добијали су на тежини и мој дечачки досадни живот призиван у дозрелу свест, као и околни животи, топлом лирском иронијом превучени. Тако је настала ова неизмишљена бајка из дворишта чија граница према реци Рибници, ниже њеног ушћа у Ибар, беше брањена кордоном моћних ораха. Одскора ни њих више нема. Осим једног, најмлађег, који више није тако млад. На ту се бајку наслања ова тврдокорна душа, нападнута изнутра и споља, повучена у све тромију телесину. То је лична митска прича с места где Ибар, дотекао од Божовићевих јужних страна, себе целог и замореног прилаже мањем водотоку, Морави Западној, која пак нестаје у Великој Морави. И књижевни рад је уливање у велики ток, у којем настављамо постојање. Макар и без имена.

Часно име и презиме Григорија Божовића надживело је дугих пола stoleћа присилног неспомињања, да се наново врати међу свој народ и да међу нама траје, докле год нам буде стало до више димензије постојања, која нас уљуђује и одржава у заједници. Однос према свету почиње и завршава освешћеном везом са завичајем, као дубљим ликом нас самих.

Неизмишљене приче Григорија Божовића јесу и моралне тапије на благородну и прескупу земљу његовог ширег завичаја. Данашњи Колашинци и Косовци нису само чувари тапија, него су живе тапије. Давне муке и подвиге својих земљака Божовић уводи у меморијски трезор српске књижевности, словесном свету на увид. Беше син Вукајлов и сам творевина завичаја, колико и његов књижевни творац. А читаоци Божовићевих неодољивих проза постају духовни сажитељи тих наслојених места. Писао је Григорије Божовић и усмерено делао и онда када се борба, на моменте, могла чинити безизгледном. Бити борац значи знати трпети. Моћи истрпети. То је писац научио од старосрпског завичаја. Лекција и дан-данас важи. И то се онамо боље разуме него било где другде.

У Београду, СКЗ, 16. октобра 2023. године

Драган Хамовић